

Kolesnyk, I. 2012. «Povernennya do rechet» yak perspektyva istorichnikh doslidzhen' [«Return to Things» as a Perspective of Historical Research]. *Ukrayins'kyi istorychny zhurnal*. № 3. [in Ukrainian]

Kul'chyts'kyi, S. & Shatalina, E. 1989. *Stanovyshche ditey na Ukrayini u 1931–1933 rr. (Dokumenty, Rozpovidi) [The Situation of Children in Ukraine in 1931–1933 (Documents, Stories)]*. Kyiv: Vyscha shkola. [in Ukrainian]

Marochko, V. 2003. Dity — naychislennishi zhertvy holodomoru [Children are the Most Numerous Victims of the Holodomor]. *Holod 1932–1933 rokiv v Ukrayini: prychny ta naslidky*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]

Pokas', V. 2010. Internatna osvita: istoriya stanovlennya ta rozvytku v Ukrayini [Boarding Education: History of Formation and Development in Ukraine]. *Vyscha osvita Ukrayiny*. № 2. [in Ukrainian]

Ryappo, YA. 1927. *Narodna osvita na Ukrayini za 10 rokiv revolyutsiyi [Public Education in Ukraine for 10 Years of Revolution]*. Kharkiv: Derzh vydavnytstvo Ukrayiny. [in Ukrainian]

Triputina, N. 2011. Dytyachyy budynok: vid Ideyi do ee vtilennya (20-ti roky XX stolittya) [Orphanage: from the Idea to Its Implementation (1920's)]. *Istorychna pam'yat'*. № 1 (25). [in Ukrainian]

Kharinko, N. 1987. Stvorennya i rozvytok pozashkil'nykh zakladiv v Ukrayins'kii RSR [Creation and Development of Out-of-School Institutions in the Ukrainian SSR]. *Ridna shkola*. № 1. [in Ukrainian]

Shugalyova, I. & Moldavs'kij, R. 2019. *Zaklady derzhavnoho pikluvannya nad dit'my naperedodni ta v roky Holodomoru 1932–1933 [Institutions of State Care for Children on the Eve and During the Holodomor of 1932–1933]*. Zaporizhzhya : Inter-M. [in Ukrainian]

УДК 378.091.6(477-25)«193»

DOI: 10.20535/2307-5244.52.2021.236165

О. Б. Комарницький

ORCID: 0000-0003-3021-6550, Researcher ID: ABC-6699-2020

*Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка*

О. Komarnitskyi

Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohiienko University

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТУДЕНТІВ КИЇВСЬКИХ
ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ
НАВЧАЛЬНИМИ ПРИМІЩЕННЯМИ
І ГУРТОЖИТКАМИ (1930-ТІ РР.)**

*Provision of Training Facilities and Dormitories for Students
of Kyiv Pedagogical Educational Institutions in the 1930's*

У статті автор, проаналізувавши наявну літературу і джерела, доводить, що в київських педагогічних навчальних закладах у 1930-х рр. відчува-

лася нестача навчальних площ і гуртожитків. Зазначається, що становище поліпшилося лише у середині 1930-х рр., коли розпочалося капітальне будівництво гуртожитків. Йдеться також про те, що в закладах не дотримувалися санітарно-гігієнічних нормативів щодо житлової площі, мали місце прояви антисанітарії, труднощі з освітленням і опаленням.

Ключові слова: студенти, Київ, інститут, технікум, приміщення, гуртожиток.

The paper investigates the provision of student training facilities and dormitories for Kyiv's pedagogical educational institutions in the 1930's. In our article, we used contemporary periodicals, archival records, and the available historiography. The relevance of the research is grounded in the fact that in the pre-war decade the students' financial situation was rather difficult. The limited state funding went for the students' scholarships, food, and accommodation. The increasing need for housing and educational venues that must have met hygienic standards were the most complicated to solve. In our research, we focused on the Kyiv Ukrainian and Polish pedagogical institutes; Ukrainian, Russian, Polish, and Jewish pedagogical technical schools. The issues raised in the article have not been studied comprehensively yet. Some facts can be found in the scientific papers of O. Riabchenko, K. Dvirna, and I. Mishchenko.

In the article, we investigated how students of Kyiv pedagogical institutes and technical schools were provided with training space and dormitories and what their living conditions were in the 1930's. In the paper, we applied a complex of general scientific (analysis, synthesis, comparison, dialectical) methods and special scientific (historical-genetic, historical-comparative, historical-typological, problem-chronological) methods.

From the available literature and data, the author has come to the conclusion that there was a considerable lack of training space during the decade. Some educational institutions forcibly shared their premises with other organizations and worked in premises unsuitable for learning. It has been proved that there were difficulties with settling the youth in the dormitories. Both pedagogical institutes and pedagogical technical schools had no possibility to accommodate students who had no place to stay. The situation improved only in the mid-1930's with the state funding the capital construction of dormitories. It has been illustrated that even later the living conditions of students were not good. For example, the sanitary-hygienic standards were not followed, the electricity, water, and heating supply was problematic. Also, disinfection chambers, laundries, and barbershops worked only in some of the institutions.

Keywords: students, Kyiv, institute, technical school, accommodation, dormitory.

Вивчення повсякдення та матеріально-побутових умов життя студентської молоді є вельми актуальною і на сьогодні малодослідженою темою.

Одним із важливих елементів у житті студентства було забезпечення його навчальними й житловими площами, зокрема в 1930-ті рр. У той період владні органи основні сили та кошти спрямовували на зміцнення економічного потенціалу країни, особливо в першій половині десятиліття, отже, труднощі, які переживали заклади освіти щодо зміцнення своєї матеріальної бази, для влади не були пріоритетними. Значною мірою це стосується педагогічних закладів освіти Києва, якому 1934 р. надали статус столиці. В передвоєнне десятиліття у цьому місті працювали кілька закладів, що готували вчителів. Окремі факти, що стосуються цієї проблеми, містяться в працях учених О. Рябченко (Рябченко, О. 2012), К. Двірної (Двірна, К. 2011) та І. Міщенко (Міщенко, І. В. 2014). Остання проаналізувала умови навчання та проживання студентів Польського педінституту. 1995 р. група авторів на чолі з ректором Українського державного педуніверситету імені М. П. Драгоманова М. Шкілем навела окремі дані про матеріальну базу Київського педінституту (Хропко, П. П. & Лозовицький, О. Г. [укл.]. 1995). Загалом зазначена тематика комплексно не вивчалася. Вивчення винесеної на розгляд проблеми забезпечення закладів освіти необхідними для їх життєдіяльності площами застерігає нас від повторення тих негативних процесів, які відбувались у цей період, коли, з одного боку, більшовицька влада декларувала постійну турботу про добробут майбутньої інтелігенції, а з іншого боку, керівники інститутів і технікумів вимушені були самі шукати засоби для виживання своїх закладів. Окрім того, фактологічний матеріал, теоретичні обґрунтування, узагальнення і висновки, які містяться в статті, сподіваємося, прислужаться для написання ґрунтовної праці з історії педагогічних закладів освіти столиці України міжвоєнної доби, зокрема в розрізі їх матеріального становища.

Мета статті — з'ясувати стан забезпечення студентів педінститутів і технікумів Києва навчальними площами і гуртожитками, умовами їх проживання у 1930-х рр. Реалізація мети конкретизується такими *завданнями*: показати, наскільки заклади освіти могли задовольнити потребу молоді в навчальних і житлових площах, а також шляхи розв'язання цього питання; з'ясувати обсяги державного фінансування капітального будівництва гуртожитків; проаналізувати забезпечення студентських помешкань меблями, виконання в них правил внутрішнього розпорядку, дотримання санітарно-гігієнічних нормативів; визначити ступінь забезпечення гуртожитків освітленням, опаленням, водою тощо.

Щодо джерельної бази, то в статті, насамперед, використано документи і матеріали фонду Наркомату освіти УСРР (ф. 166) Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України і Державного архіву міста Києва (ф. р. 359 Київський російський педтехнікум; ф. р. 807 Київський польський педтехнікум; ф. р. 920 Польський педінститут). У досліджен-

ні представлені також окремі документи з фондів Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Державних архівів Вінницької і Хмельницької обл. Нашу увагу привернули окремі аналітичні річні звіти столичних закладів освіти, які надсилались у республіканський Наркомат освіти, доповідні записки директорів інститутів і технікумів, протоколи засідань рад закладів освіти, у яких неодноразово зверталася увага їх керівників на необхідність покращити матеріальне становище молоді, акти обстеження стану гуртожитків тощо. На жаль, маємо констатувати, що архівні фонди нинішніх Київського національного університету імені Тараса Шевченка і НПУ імені М. П. Драгоманова представлені лише поодинокими справами, які проливають світло на 1930-ті рр. Краще збереглися документи фондів російського і польського педтехнікумів. Тому довелося по «крупинках» збирати матеріали в архівах різних рівнів. Власне така обмеженість джерельної бази стала причиною того, що автори колективної монографії «Історія Київського університету» присвятили матеріальному становищу молоді досліджуваного періоду лише кілька абзаців (Колесник, В. Ф. & Казакевич, Г. М. & Сокирко, О. К. та ін. 2019, с. 542–543).

Щодо методології, то для написання статті було використано комплекс загальнонаукових (аналіз, синтез, метод порівняння, діалектичний) та спеціально-наукових методів історичного пізнання (історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, проблемно-хронологічний).

Формулюючи робочу гіпотезу дослідження, зазначимо, що партійні функціонери, гарантували перспективи кращого життя для найбідніших верств населення, а, відтак, молоді люди, які набували нового статусу — студента, небезпідставно розраховували на соціальні переваги й пільги під час навчання у вишах, насамперед матеріальні. В нашому дослідженні простежимо, наскільки владним органам вдалося виправдати сподівання новоспечених студентів, зокрема на забезпечення їх навчальними і житловими площами, необхідними для повноцінного навчання, життя та розвитку молоді.

У 1930-ті рр. для більшості педагогічних закладів освіти була характерна нестача навчальних приміщень, що, звісно, ускладнювало організацію освітнього процесу. Так, у Польському педінституті наприкінці 1933 р. навчалися 1200 студентів, до послуг яких було лише 28 аудиторій (Мищенко, І. В. 2014, с. 40). Через це молоді доводилося студіювати позмінно, що негативно впливало на якість їхньої роботи. За таким графіком працювали й студенти Київського педінституту (Хропко, П. П. & Лозовицький, О. Г. [укл.]. 1995, с. 28).

Деякі заклади вищої освіти ділили свої площі з іншими освітніми закладами. Так, Київський педінститут у 1933–1934 н. р. працював в одному приміщенні з ветеринарним інститутом (Хропко, П. П. & Лозовицький, О. Г. [укл.]. 1995, с. 27–28). Можна лише здогадуватися, наскільки складно було

співіснувати в одному навчальному корпусі різнопрофільним вишам. Їм потрібно було ділити аудиторний фонд, кабінети та лабораторії, що, зважаючи на специфіку підготовки спеціалістів у гуманітарному та аграрному закладах, реалізувати було надто складно. Тоді ж у приміщенні Польського пединституту працювали також педтехнікум і польська школа № 2, що змусувало проводити освітній процес у дві зміни (Мищенко, І. В. 2014, с. 40).

Мали місце випадки, коли закладам надавали приміщення, непридатні для освітнього процесу. Так, 1933 р. польський педтехнікум перевели в приміщення однієї з міських шкіл, де, як зазначалося в одному з архівних документів, не було «забезпечено жодних умов для праці»¹. Російський педтехнікум розміщувався у колишньому житловому будинку, який мав невелику площу (314 м²) і був непристосований до занять. Цю будівлю заклад отримав восени 1931 р. у «неприглядному» стані: відсутні віконні рами, опалення, підлога у декількох кімнатах, протікало покриття тощо².

Наприкінці 1930-х рр. в Україні розгорнули капітальне будівництво гуртожитків. 28 грудня 1929 р. на засіданні політбюро ЦК КП(б)У розглянули питання про збільшення видатків для забезпечення молоді житлом (Ясницький, Г. І. 1965, с. 199). У січні 1930 р. створили спеціальну урядову комісію, яка мала вивчити питання побуту молоді і запропонувати відповідні заходи. Провівши обстеження житлових умов молоді, у квітні того ж року вона резюмувала, що «житлові умови студентства надзвичайно тяжкі»³, пропонувалося вжити негайних заходів для їх поліпшення. Зокрема, було укладено угоду з Київським ОВК на будівництво гуртожитків (Кульчицький, С. [відп. ред.]. 2012, с. 723–724).

Все-таки тоді житлове питання вирішити не вдалося. У деяких київських вишах його вдалося розв'язати з часом. Так, у гуртожитках Київського ІСВ у 1931 р. мешкали 538 студентів (69% від потреби)⁴, в ПО — 50% (Колесник, В. Ф. & Казакевич, Г. М. & Сокирко, О. К. та ін. 2019, с. 542). Автори монографії «Історія Київського університету» зазначають, що «розгорілася справжня війна за приміщення для студентів. У вересні 1931 р. на місця студентів КІСВ, що виїхали з гуртожитку на канікули, заселили студентів Київського польського ІСВ (КПІСВ). Наступного року ситуація повторилася. Адміністрація КПІСВ, зламавши замки в гуртожитку по вул. Воровського, 2 (сучасна Бульварно-Кудрявська вул.), свавільно заселила 10 кімнат, у яких три роки мешкали 68 студентів єврейського сектора КІСВ. Інші студенти фактично залишилися на вулиці» (Колесник, В. Ф. & Казакевич, Г. М. &

¹ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 1529. Арк. 14 зв.

² ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 1490. Арк. 40 зв., 42; Держархів м. Києва, ф. р. 359. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 1; спр. 27. Арк. 10.

³ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 9. Спр. 742. Арк. 62. У кн.: Рябченко О. Студенти радянської України 1920–1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації: монографія. Харків: ХНАМГ, 2012. С. 339.

⁴ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 807. Арк. 97.

Сокирко, О. К. та ін. 2019, с. 542). На 1932 р. у студентських помешканнях КПСВ проживали 160 студентів, потребували житла ще 115 осіб¹. До кінця 1931–1932 н.р. переважно вдалося забезпечити гуртожитками студентів Київського ІПО. Їхній стан був задовільним, окрім гуртожитку в Деміївському районі міста, що потребував ремонту². На жаль, нам не вдалося віднайти, за рахунок чого відбулося розширення житлової площі.

Зі створенням у Києві українського педінституту житлову проблему не було знято. Зокрема, на 19 липня 1933 р. у гуртожитках вишу мешкали 71,4% студентів (не вистачало житлової площі 140 особам)³. Польський педінститут не зміг забезпечити житлом 270 студентів⁴. 1935 р. у цьому виші ввели в експлуатацію новий гуртожиток і проблему житла було знято. Однак невдовзі Польський педінститут припинив існування й гуртожитки передали українському педінституту (Двірна, К. 2011, с. 152). 1936 р. розпочалося будівництво ще одного гуртожитку для педінституту, який мав умістити 330 студентів⁵. Наприкінці 1930-х рр. виш мав уже шість гуртожитків, де проживали близько 1400 студентів (Хропко, П. П. & Лозовицький, О. Г. [укл.]. 1995, с. 28). Власне зростання житлових площ педагогічних вишів пояснюється загальноукраїнськими тенденціями. Зокрема, 1937 р. в гуртожитках вишів республіки мешкали 57,8% студентів. Найкраще ними були забезпечені сільськогосподарські (83,6% від загальної кількості студентів, які потребували гуртожитків) і педагогічні (75,3%) виші (Бистров, М. А. 1974, с. 63–64; Даниленко, В. М. 1986, с. 85).

Виникали складнощі щодо забезпечення житлом студентів педтехнікумів. У гуртожитку українського педтехнікуму на липень 1933 р. було 180 студентів, потребували житла ще 80 студентів (69,2% від загальної кількості)⁶. У російському педтехнікумі в 1930–1931 н.р. в орендованих гуртожитках проживали тільки 50%. У звіті закладу зазначалося, що 85% студентів закладу були немісцевими й особливо потребували житлової площі, що додавало цьому питанню ще більшої гостроти. До того ж гуртожитки були віддалені від навчального корпусу, а пільгових квитків на місяць давали лише 5–6 шт. Водночас вартість трамвайного проїзду становила 30–60 коп. і не кожному була по кишені⁷. У 1931–1932 н.р. становище суттєво не змінилося. Житлом забезпечили 68 студентів, 32 з яких мешкали в неопалюваному корпусі⁸. Потребували житла 50 студентів⁹. Як зазначалося, власних гуртожитків тех-

¹ Держархів м. Києва. Ф. Р. 920. Оп. 6. Спр. 34. Арк. 3.

² ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 1528. Арк. 34.

³ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 11. Спр. 329. Арк. 26.

⁴ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 11. Спр. 335. Арк. 19.

⁵ ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6870. Арк. 117.

⁶ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 11. Спр. 329. Арк. 26.

⁷ Держархів м. Києва. Ф. Р. 359. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 11.

⁸ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 1490. Арк. 43.

⁹ Держархів м. Києва. Ф. Р. 359. Оп. 1. Спр. 44. Арк. 3 зв.

нікум не мав, оскільки вільних приміщень у місті не було. Через це досить часто студентів переселяли з одного приміщення в інше. Іноді їх виселяли просто на вулицю. Комісія міськкому КП(б)У, обстеживши технікум у грудні 1931 р., визнала житлові умови студентів «неймовірно жакхливими, неприпустимими». Однак Наркомат освіти УСРР на це не реагував¹. У липні 1933 р. в гуртожитках мешкали тільки 90 студентів, хоча потрібно було розмістити 240 осіб². Становище почало поліпшуватися з 1933–1934 н.р., коли закладу надали окремий гуртожиток (житлова площа становила 661 м²), у якому поселили 200 осіб³. У 1934–1935 н.р. заклад отримав іще один гуртожиток і житлова площа зросла до 838 м². У гуртожитку № 1 розмістили 160 студентів, у т. ч. 142 жінки. На вул. Огородній, 14 діяв чоловічий гуртожиток, де жили 70 студентів⁴. Зважаючи на те, що тоді в технікумі навчалося 248 студентів (Комарницький, О. Б. 2017, с. 882), частина з яких були місцевими й житла не потребували, можна трактувати про повну забезпеченість молоді гуртожитком.

У польському педтехнікумі становище з забезпеченням житлом було катастрофічним: на липень 1933 р. у гуртожитку мешкали лише 25 із 215 студентів⁵. У 1934–1935 н.р. закладу виділили два гуртожитки, у яких розселили 230 студентів⁶, після чого питання з житлом вирішили.

Часто в закладах не дотримувалися санітарно-гігієнічного нормативу щодо житлової площі, яка припадала на одного студента (він протягом десятиліття становив від 4,5 до 5 м²⁷). Так, у вересні 1933 р. у Польському педінституті вона становила 2,7 м²; українському — 2,9 м²⁸.

Такі зміни в розмірах житлових площ пояснюються політикою місцевої влади, яка не часто надавала приміщення під гуртожитки, а навпаки в деяких випадках вилучала їх. Наприклад, 1932 р. після того як Київ став обласним центром, міська рада 14 березня того ж року постановою наказала звільнити всі готелі, які доти функціонували як студентські гуртожитки, зокрема ІСВ. Вони розміщувалися на Радянському Майдані, 3 (нинішній Майдан Незалежності). Їм знайшли інше, нерівноцінне приміщення. Вони мали заселитися до бараку на вул. Дикій (нині — вул. Студентська). Приміщення було не пристосоване до життя взимку й розміщувалося далеко від інституту. Тому студенти категорично відмовлялися переселятися сюди. Тут поселили першокурсників, які змушені були жити в напівтемних, вогких приміщеннях бараків⁹. Адміністрація вишу надсилала численні скар-

¹ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 1490. Арк. 44.

² ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 329. Арк. 26.

³ Держархів м. Києва, Ф. Р. 359. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 42.

⁴ Держархів м. Києва, Ф. Р. 359. Оп. 1. Спр. 135. Арк. 26; спр. 137. Арк. 8.

⁵ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 11. Спр. 329. Арк. 26.

⁶ Держархів м. Києва. Ф. Р. 807. Оп. 11. Спр. 18. Арк. 26.

⁷ Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 2597. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 24 зв.

⁸ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 11. Спр. 329. Арк. 49.

⁹ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 1485. Арк. 3.

ги члену політбюро ЦК КП(б)У М. Скрипнику, до Наркомату освіти УСРР, Київської міської прокуратури та спілки працівників освіти, проте безрезультатно. Як наслідок, на початку 1932–1933 н.р. 503 студенти інституту опинилися на вулиці. НКО рекомендував адміністрації це питання розв'язувати самостійно, а міська рада взагалі пропонувала набирати студентів лише за можливості забезпечити їх житлом (Колесник, В. Ф. & Казакевич, Г. М. & Сокирко, О. К. та ін. 2019, с. 543).

Конфліктна ситуація щодо розселення першокурсників виникла в російському педтехнікумі. Так, восени 1930 р. у гуртожитку їм надали тільки 20 місць, а прийом передбачався — 120 осіб. З Київської райспоживінспекції з приводу цього повідомляли: «Приймайте студентів стільки, скільки ми вам даємо місць в гуртожитках, а не скільки визначає НКО»¹. Через це керівництво технікуму змушене було розмістити студентство нового набору в навчальному корпусі, де не було ні ліжок, ані матраців, тож молодь змушена була спати на підлозі. Тому протягом навчального року 40% студентів покинули навчання².

Частина студентів, яких не змогли забезпечити гуртожитком, мешкали на приватних квартирах («кутках»). У російському педтехнікумі у 1933–1934 н.р. там проживали 43 студенти³, у 1934–1935 н.р. — 39⁴. У 1934–1935 н.р. польський педтехнікум мав шість таких студентів⁵. Витрати на проживання компенсувала студентам адміністрація. Нам не вдалося віднайти дані про київські заклади, але відомо, наприклад, що дирекція Вінницького педінституту надавала студентам квартирну допомогу в сумі 20 крб. на місяць, підшукуючи на це відповідні кошти, бо НКО на ці потреби грошей не виділяв. Освітнє відомство мотивувало це тим, що норма задоволення студентів гуртожитком була встановлена у 80%, а в інституті її значно перевищили⁶. Подібне мало місце й в інших закладах республіки.

Деякі гуртожитки недостатньо були забезпечені меблями, в них не вистачало постільної білизни. Так, восени 1933 р. заступник наркома освіти Хаїт у наказі констатував відсутність потрібної кількості простирадел, наволочок у Київському педінституті⁷. Повністю забезпечені були Польський педінститут⁸ і польський та російський педтехнікуми. В польському педтехнікумі на 230 студентів припадало 250 ліжок, 100 тумбочок, 750 простирадел, 500 наволочок і т. д.⁹, у російському — відповідно 219, 323, 118, 872¹⁰. Зага-

¹ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 1490. Арк. 40.

² ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 1490. Арк. 40 зв.

³ Держархів м. Києва. Ф. Р. 359. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 42.

⁴ Держархів м. Києва. Ф. Р. 359. Оп. 1. Спр. 135. Арк. 26; спр. 137. Арк. 8.

⁵ Держархів м. Києва. Ф. Р. 807. Оп. 11. Спр. 18. Арк. 26.

⁶ Держархів Вінницької обл. Ф. П. 292. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 10.

⁷ Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 300. Оп. 1. Спр. 53. Арк. 49.

⁸ Держархів м. Києва. Ф. Р. 920. Оп. 11. Спр. 18. Арк. 76зв.

⁹ Держархів м. Києва. Ф. Р. 807. Оп. 11. Спр. 18. Арк. 27.

¹⁰ Держархів м. Києва. Ф. Р. 359. Оп. 1. Спр. 135. Арк. 26.

лом, ми бачимо, що обладнання гуртожитків було незбалансованим. Важко пояснити, чому була така різниця, позаяк архівні документи не проливають світло і не дають вичерпної відповіді на ці питання: тут можуть бути прибутні і об'єктивні обставини, і людський фактор.

Для дотримання дисципліни в гуртожитках для студентів на засіданнях старостатів розробляли правила внутрішнього розпорядку, які поміщали в кожній кімнаті. Наприклад, у російському педтехнікумі відповідно до таких правил у кімнатах категорично заборонялося курити, викидати сміття в коридор, умивальники тощо, чистити взуття та витрушувати одяг, розпалювати примус, тримати різних тварин, мити посуд в умивальниках, викидати об'їдки, сміття в рукомийники тощо¹.

Регулярно проводилися змагання між кімнатами. Зокрема, в гуртожитках Київського ІПО в 1931–1932 н.р. провели «дводекадний та місячний штурми», під час якого преміювали ті кімнати, які дотримувалися зразкової чистоти². В Польському педінституті в 1933–1934 н.р. відзначили шість кімнат³. У Київському російському педтехнікумі в 1934–1935 н.р. три найкращі кімнати преміювали покращеним обладнанням: їм надали шафи, килимки. Шість старост кімнат відзначили мануфактурою (Тканиною. — *Авт.*)⁴. Для генерального прибирання гуртожитків організовувалися суботники, насамперед напередодні державних свят (наприклад, у російському педтехнікумі⁵).

У гуртожитках Київського педінституту⁶, Польського педінституту⁷, українського педтехнікуму мали місце прояви антисанітарії⁸. Траплялися випадки порушення правил внутрішнього розпорядку. Частина студентів за ці провини виселили з гуртожитку або відрахували з технікуму. Деяким студентам давали можливість реабілітуватися. Наприклад, у жовтні 1933 р. на засіданні директорату російського педтехнікуму розглянули заяву студентки німецького сектора Штеймнець про скасування постанови загального показового суду, який ухвалив відрахувати її за крадіжку. Вона просила дати їй шанс виправитися, щоб у подальшому стати зразковою студенткою. Керівництво закладу ухвалило піти їй назустріч, установивши випробувальний термін у два місяці⁹. Студентів карали незалежно від соціального походження, партійної належності, статті, курсу, низку справ передавали до міліції, після чого студентів притягували до судової відповідальності. У нас немає даних про ці зловживання в київських педагогічних закладах освіти, але припу-

¹ Держархів м. Києва. Ф. Р. 359. Оп. 1. Спр. 205. Арк. 2, 5, 7.

² ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 1528. Арк. 34.

³ Держархів м. Києва. Ф. Р. 920. Оп. 11. Спр. 18. Арк. 76 зв.

⁴ Держархів м. Києва. Ф. Р. 359. Оп. 1. Спр. 135. Арк. 27.

⁵ Держархів м. Києва. Ф. Р. 359. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 21 зв.

⁶ Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 300. Оп. 1. Спр. 53. Арк. 49.

⁷ Держархів м. Києва. Ф. Р. 920. Оп. 11. Спр. 18. Арк. 76 зв.

⁸ Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 300. Оп. 1. Спр. 53. Арк. 49.

⁹ Держархів м. Києва. Ф. Р. 359. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 34.

скаємо, що вони були, зважаючи на ті тенденції, які відбувались у різних закладах республіки (Див. детальніше: Комарницький, О. Б. 2017, с. 598–600).

Частину житлової площі студентських гуртожитків безпідставно займали сторонні, що було значною проблемою, зважаючи на те, що виші мали труднощі з розселенням студентів. У низці випадків місцеві органи не виконували постанови ВУЦВК від 12 червня 1929 р. про адміністративне виселення з гуртожитків сторонніх (Кульчицький, С. [відп. ред.]. 2012, с. 723–726). 1933 р. з Польського педінституту повідомляли, що студентське помешкання по вул. Червоноармійській, 75, де було 14 кімнат, на 75% було зайняте приватними мешканцями, яких дирекція ніяк не могла виселити. Окрім того, сторонні особи заселяли п'ять кімнат у гуртожитку по вул. Гоголівській, 39; чотири — у приміщенні по вул. Рильській, 10¹. Тоді ж приватні мешканці населяли кімнати гуртожитків і в українському педінституті. Понад те, частину гуртожитків займав музичний трест «Електросила», який орендував деякі приміщення, а виручені кошти йшли на покращення матеріальної бази гуртожитку. З часом він свої зобов'язання виконувати перестав і на осінь 1933 р. заборгував за комунальні послуги 24 тис. крб.²

Певну увагу в студентських помешканнях приділяли ідеологічній роботі. Для вивчення настроїв студентів до них прикріплювали членів партосередків. Студенти, що мешкали в гуртожитках, видавали стінгазети (Польський педінститут) (Мищенко, І. В. 2014, с. 39), які мали б пропагувати досвід найкращих студентів і впливати на тих, хто порушував дисципліну, санітарно-гігієнічні норми.

Досить складно було забезпечувати педагогічні навчальні заклади освітленням і опаленням, особливо взимку. Так, з Київського ІСВ 1932 р. повідомляли, що в гуртожитку по вул. Дикій не було світла, через що студенти змушені були готуватися до занять при каганцях³. Складнощі з постачанням електроенергії були й у Польському педінституті⁴. Найскладнішим було становище в голодні 1932–1933 рр. Так, у Київському педінституті взимку 1933 р. не опалювалися гуртожитки. Один із дописувачів констатував: «У кімнатах холодно. Усі радіатори полопались, в трубах позамерзала вода. Студенти буквально замерзають. Щоб хоч трохи обігрітись — в кімнатах палять примуси, але від цього повітря стає таким, що важко дихати»⁵.

У низці випадків мешканці гуртожитків потерпали від нестачі води. Один із дописувачів журналу «Студент революції» 1933 р. констатував, що в Київському педінституті «немає води у вбиральнях, нічим навіть умитися. Для

¹ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 11. Спр. 335. Арк. 19.

² Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 300. Оп. 1. Спр. 53. Арк. 49.

³ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5567. Арк. 22.

⁴ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 809. Арк. 131.

⁵ Студент. Гріються над примусами // Студент революції. 1933. № 4. С. 26.

споживання студентство мусить брати брудну воду з ям»¹. Проблема водопостачання була досить гострою. Про це відома українська історикня О. Мовчан зазначила, що в той період «каналізація, що існувала в чотирьох найбільших містах республіки (Харків, Київ, Одеса, Дніпропетровськ), була виношеною, малопотужною. Кількість населення, що користувалася каналізацією... не перевищувала 40%. Там, де каналізації не було, для збирання нечистот використовувалися непроникливі вигреби, однак їх мали лише в 30–40% домоволодінь у великих містах...» (Мовчан, О. М. 2011, с. 199).

Певну увагу приділяли санітарній обробці. В гуртожитках розробляли т. зв. «санмінімуми». Так, у Польському педінституті 1934 р. відповідно до умов санмінімуму необхідно було вивісити в кожній кімнаті інформаційні листки, у яких вказати квадратуру й списки мешканців; забезпечити студентів табуретками, тумбочками, електролампочками, вішалками, урнами для сміття, ящиками для вугілля, графинами для води, столами, шторками; залишити в кімнаті лише необхідні речі; викоринити застосування примусів у кімнатах і коридорах; забезпечити студентів окропом; установити пропускний режим і заборонити приймати в кімнатах приватних осіб; викоринити самообслуговування студентів, збільшивши штат прибиральниць (що, звісно, є алогізмом і ніяк не співвідноситься з суботниками, «штурмами», змаганнями, які проводились у гуртожитках між кімнатами і відповідним преміюванням, про що вже йшлося. — *Авт.*); прибиральниці мали двічі на день провітрювати та підмітати вологим способом кімнати і коридори, протирати підвіконня; не менше, ніж раз на декаду проводити генеральне прибирання гуртожитку; двічі на місяць відвідувати лазню, раз на місяць проводити санітарну обробку; налагодити колективне прання білизни студентів; тричі на місяць проводити дезінфекцію в приміщенні; поселяти в гуртожиток лише після санітарної обробки². Деякі особливості мав «санмінімум» російського педтехнікуму. Зокрема, натільна білизна мала змінюватися щодакдно, а постільна — двічі на місяць; хворі повинні були перебувати в ізоляторі. Підлоги передбачалося мити раз на три дні, а на верхньому поверсі — раз на п'ять днів. Примуси дозволяли запалювати лише на кухні. Заборонялось у кімнатах курити, прати й сушити білизну³.

Міська держсанінспекція заборонила поселяти в гуртожитки студентів, які не пройшли попередньої санітарної обробки. У деяких закладах освіти працювали дезінфекційні камери, де дезінфікували постільну білизну та інші гуртожитківські речі. Вона була невеликим будинком з підземними пічками для прожарювання тканин водяною парою. Така камера працювала в Польському педінституті⁴. У цьому ж виші функціонувала

¹ Студент. Гріються над примусами // Студент революції. 1933. № 4. С. 26.

² Держархів м. Києва. Ф. Р. 920. Оп. 8. Спр. 8. Арк. 4–5.

³ Держархів м. Києва. Ф. Р. 359. Оп. 1. Спр. 205. Арк. 1.

⁴ Держархів м. Києва. Ф. Р. 920. Оп. 11. Спр. 18. Арк. 9, 76 зв.

власна лазня¹. Більшість освітніх закладів змушені були користуватися міськими лазнями, укладаючи з ними угоди про надання студентам знижок. Так, молодь російського² і польського педтехнікумів відвідувала лазню раз на 10 днів³. Звісно, це ніяк не узгоджувалося з тогочасними уявленнями про гігієну й було вимушеним кроком, зважаючи на вкрай недостатню кількість лазень у місті, коли студенти вимушені були займати чергу. Послугами міської лазні користувалось і студентство Київського ІПО⁴. На той час масове будівництво лазень було для держави непідйомною справою.

У Польському педінституті працювала пральня, яка обслуговувала молодь безкоштовно⁵. Планувалося створити пральню в російському педтехнікумі⁶. В польському педтехнікумі уклали договори про прання білизни в міських трестах⁷. У російському педтехнікумі функціонувала своя перукарня («голярня»). Тут у 1933–1934 н. р. за гоління та стрижку потрібно було заплатити по 50 коп.⁸

Таким чином, у 1930-ті рр. одним із першорядних завдань київських педагогічних закладів освіти було забезпечення студентства навчальними приміщеннями й гуртожитками. Аналіз наявної літератури і джерел показує, що проблема нестачі навчальних площ у 1930-х рр. залишалася болючою та гострою, як і матеріальне забезпечення молоді в цілому. Звісно, все це значно ускладнювало організацію освітнього процесу. Це стосується і забезпечення гуртожитками молоді, більшість якої стикалася зі справжньою житловою кризою та побутовою невлаштованістю. Як педінститути, так і педтехнікуми не мали змоги поселити всіх студентів, що потребували житла. Становище поліпшилося лише в середині 1930-х рр., коли почали зростати видатки з державного бюджету на капітальне будівництво гуртожитків. Усе-таки, попри на всі потуги, помітними зрушення стали тільки наприкінці десятиліття. довго побутові умови молоді не поліпшувалися. Зокрема, в закладах не дотримувалися санітарно-гігієнічних нормативів щодо житлової площі, мали місце прояви антисанітарії, труднощі з забезпеченням освітленням і опаленням, водою. Щодо заявленої на початку дослідження гіпотези, то маємо констатувати, що владним органам лише частково вдалося виправдати сподівання студентства на забезпечення його навчальними і житловими площами.

Бистров, М. А. 1974. *Керівна роль КП(б)У у галузі вищої освіти в період будівництва соціалізму (1917–1937 рр.)*. Харків: Вища школа.

¹ Держархів м. Києва. Ф. Р. 920. Оп. 11. Спр. 18. Арк. 9.

² Держархів м. Києва. Ф. Р. 359. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 42, 97; спр. 135. Арк. 25.

³ Держархів м. Києва. Ф. Р. 807. Оп. 11. Спр. 18. Арк. 26.

⁴ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 1528. Арк. 134.

⁵ Держархів м. Києва. Ф. Р. 920. Оп. 11. Спр. 18. Арк. 9.

⁶ Держархів м. Києва. Ф. Р. 359. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 42; спр. 135. Арк. 26.

⁷ Держархів м. Києва. Ф. Р. 807. Оп. 11. Спр. 18. Арк. 26.

⁸ Держархів м. Києва. Ф. Р. 359. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 42, 97; спр. 135. Арк. 26.

Даниленко, В. М. 1986. *Рабочий класс и культурная революция на Украине*. Киев: Наукова думка.

Двірна, К. 2011. Створення і ліквідація Польського педагогічного інституту в м. Києві в 30-х роках ХХ ст. (архівна розвідка). *Волинські історичні записки: зб. наук. пр.* Т. 6. С. 149–155.

Колесник, В. Ф. & Казакевич, Г. М. & Сокирко, О. Г. та ін. 2019. *Історія Київського університету*: монографія: у 2 т. Київ: ВПЦ «Київський університет». Т. 1.

Комарницький, О. Б. 2017. *Студенти-педагоги у модернізації вищої освіти радянської України у 1920–1930-х рр.*: монографія. Кам'янець-Подільський: Рута.

Кульчицький, С. [відп. ред.]. 2012. *Українське радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного життя*. Київ: Інститут історії України НАН України. С. 667–750.

Міщенко, І. В. 2014. Умови навчання та проживання студентів Польського педагогічного інституту в Києві. *Гілея: наук. вісник: зб. наук. пр.* Вип. 88 (9). С. 38–41.

Мовчан, О. М. 2011. *Повсякденне життя робітників УСРР. 1920-ті рр.* Київ: Інститут історії України НАН України.

Рябченко, О. 2012. *Студенти радянської України 1920–1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації*: монографія. Харків: ХНАМГ.

Хропко, П. П. & Лозовицький, О. Г. [укл.]. 1995. *Український державний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. 1920–1995: іст. Нарис*. Київ: Толока.

Ясницький, Г. І. 1965. *Розвиток народної освіти на Україні (1921–1932 рр.)*. Київ: видавництво Київського університету.

Bystrov, M. A. 1974. *Kerivna rol KP(b)U u haluzi vyshchoi osvity v period budivnytstva sotsializmu (1917–1937 rr.) [The Leading Role of the Bolshevik Communist Party of Ukraine in Higher Education in the Period of Socialism Building (1917–1937)]*. Kharkiv: Vyshcha shkola. [in Ukrainian]

Danylenko, V. M. 1986. *Rabochyi klass y kulturnaia revoliutsiia na Ukrainy [Working Class and Cultural Revolution in Ukraine]*. Kyev: Naukova dumka. [in Russian]

Dvirna, K. 2011. Stvorennia i likvidatsiia Polskoho pedahohichnoho instytutu v m. Kyievi v 30-kh rokakh XX st. (arkhivna rozvidka) [Creation and Liquidation of the Polish Pedagogical Institute in Kiev. In the 30's of 20th Century. (Archival Intelligence)]. *Volynski istorychni zapysky: zb. nauk. pr.* Т. 6. 149–155. [in Ukrainian]

Kolesnyk, V. F. & Kazakevych, H. M. & Sokyрко, O. H. ta in. 2019. *Istoriia Kyivskoho universytetu [History of Kyiv University]*: monohrafiia: u 2 t. Kyiv: VPTs «Kyivskiy universytet». Т. 1. [in Ukrainian]

Komarntskiy O. B. 2017. *Studenty-pedahohy u modernizatsii vyshchoi osvity radianskoi Ukrainy u 1920–1930-kh rr. [Students-Educationalists in Modernization of Higher Education of Soviet Ukraine in 1920–1930s]*: monohrafiia. Kamianets-Podilskyi: Ruta. [in Ukrainian]

Kulchytskyi, S. [vidp. red.]. 2012. *Ukrainske radianske suspilstvo 30-kh rr. XX st.: narysy povsiakdennoho zhyttia: kolekt. monohrafiia [Ukrainian Soviet Society 30's. The Twentieth Century: Essays on Everyday Life]*. 2012. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. S. 667–750. [in Ukrainian]

Mishchenko, I. V. 2014. Umovy navchannia ta prozhyvannia studentiv Polskoho pedahohichnoho instytutu v Kyievi [Study and Accommodation Conditions for Students of the Polish Pedagogical Institute in Kiev]. *Hileia: nauk. visnyk: zb. nauk. pr.* Vyp. 88 (9). S. 38–41. [in Ukrainian]

Movchan, O. M. 2011. *Povsiakdenne zhyttia robotnykiv USRR. 1920-ti rr. [Ordinary Life of Workers in the USSR. The 1920's.]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian]

Riabchenko, O. 2012. *Studenty radianskoi Ukrainy 1920–1930-kh rokiv: praktyky povsiakdennosti ta konflikty identyfikatsii [Students of the Soviet Ukraine in 1920–1930's: Everyday Practices and Conflicts of Identification]*: monohrafiia. Kharkiv: KhNAMH. [in Ukrainian]

Khropko, P. P. & Lozovytskyi, O. H. [ukl.]. 1995. *Ukrainskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova. 1920–1995 [Ukrainian State Pedagogical University Named after M. P. Dragomanov. 1920–1995]: ist. narys. 1995*. Kyiv: Toloka. [in Ukrainian]

Yasnytskyi, H. I. 1965. *Rozvytok narodnoi osvity na Ukraini (1921–1932 rr.) [Development of Public Education in Ukraine (1921–1932)]*. Kyiv: vydavnytstvo Kyivskoho universytetu. [in Ukrainian]

УДК 930:94(477):727]«1917–1991»

DOI: 10.20535/2307-5244.52.2021.236166

М. Г. Казьмирчук

ORCID: orcid.org/0000-0001-8877-4489

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

М. Kazmyrchuk

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ДОСЛІДЖЕННЯ МАЄТКОВОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ У РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

*Studies on Manorial Estates Culture of Ukraine
during the Soviet Period*

Метою статті є вивчення радянського періоду дослідження маєтків на українських землях як культурно-історичного феномену, створення детальної періодизації, визначення особливостей, притаманних кожному етапу. Методологія дослідження ґрунтується на загальнонаукових та спеціальних історичних методах. Зокрема, використано такі базові принципи: історизм, об'єктивність, всебічність, а також загальні історичні методи: проблемно-хронологічний, порівняльний, ретроспективний тощо, спеціальні методи історіографічного аналізу та синтезу. Накопичення великого фактичного матеріалу в радянський період сприяло глибшій розробці питань, пов'язаних з тією або іншою стороною маєткового життя. Незважаючи на ідеологічний тиск, дослідження маєткової культури України майже не припинялося, тому вивчення цієї проблеми за радянських часів поділяється на чотири етапи.

Ключові слова: маєток, садиба, маєткова культура України, дослідження, історіографія, радянський період.